

Antoni Defez

Els arbres de Berkeley

El problema del món extern
en l'empirisme clàssic

Els arbres de Berkeley

El problema del món extern
en l'empirisme clàssic

Assaig 50

Els arbres de Berkeley

El problema del món extern
en l'empirisme clàssic

Antoni Defez

Universitat de València

© Del text: Antoni Defez i Martín, 2020
© De la fotografia de la coberta: Roser Oter Blasco, 2020
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2020

Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13 – 46010 València

Coordinació editorial: Maite Simon
Disseny de la col·lecció i maquetació: Inmaculada Mesa
Coberta: Roser Oter, *L'arbre* (interpretació del poema de Miquel Martí i Pol),
2015, modelatge
Correcció: Jaume Ortola

ISBN: 978-84-9134-571-8
Dipòsit legal: V-893-2020

Impressió: Ulzama Digital

Conèixer objectes externs és una contradicció.
L'home no pot eixir de si mateix.

G. Ch. LICHTENBERG

Ara bé, atès que davant l'esperit no es dona cap altra cosa que percepcions, i ja que totes les idees es deriven de quelcom que existia abans en la ment, de tot plegat se segueix que ens és impossible de concebre o formar cap idea de res específicament diferent de les idees i les impressions. Parem atenció tan lluny de nosaltres com ens sigui possible, fem volar la nostra imaginació cap al cel o els confins de l'univers: mai no farem un pas enfora de nosaltres, ni podrem concebre cap altra classe d'existència que les percepcions que se'ns han aparegut en uns límits tan estrets. Aquest és l'univers de la imaginació i no podem tenir altres idees que aquelles que s'hi escauen.

D. HUME, *Tractat sobre la naturalesa humana*

Índex

Introducció	11
PRIMERA PART	
I. Cervells en una cubeta	21
II. Descartes, Unamuno i la hipòtesi del somni	31
III. El cartesianisme com a estil de pensament	49
SEGONA PART	
I. Hobbes i la imitació de la realitat.....	69
II. Locke: la teoria de la millor explicació	97
III. El realisme teològic de Berkeley	125
IV. Realisme directe i fenomenisme en Hume	153
BIBLIOGRAFIA	183

Introducció

Aquestes pàgines pretenen explorar una de les qüestions que, de vegades, ha preocupat els filòsofs, sobretot a partir del segle XVII amb el paper preeminent que s'atorgà al subjecte pel que fa a la justificació del coneixement, a saber, el problema del món extern, el problema de l'existència i la naturalesa del món extern. Bé, això pot sonar una mica estrany. ¿El món extern? ¿El món extern respecte de què? Breument: el món extern a la ment. I dit això, qui està escrivint ara aquestes ratlles –ho he de reconèixer– sent un neguit enorme per a justificar-se. I és que més d'un podria preguntar-se: ¿però n'hi ha cap dubte? ¿No és el món una de les coses més evidents que hi ha? Doncs així deu ser, però no ha faltat qui de la mà de l'escepticisme ha fet d'això un problema, i no necessàriament per a impugnar, és clar, l'existència del món, sinó més aviat per a aclarir quines són les raons que tenim per a creure-hi, i quines raons tenim també per a creure que el món és com ens pensem que és.

Nosaltres aquí, com és fàcil d'entendre, no podem ocupar-nos de tots els filòsofs que han dit alguna cosa sobre aquesta qüestió. De fet, el nostre projecte és força més modest i circumscrit en el temps: ens ocuparem només d'aquest

problema en el que va ser l'empirisme dels segles XVII i XVIII, l'anomenat empirisme clàssic. En concret, els autors que centraran la nostra atenció seran els britànics Hobbes, Locke, Berkeley i Hume –això serà en la segona part d'aquest treball. I ho farem ressaltant que els seus plantejaments pertanyen, d'una banda, a l'estil de filosofar que sovint s'ha anomenat cartesianisme o filosofia de la consciència; i d'una altra, que són posicionaments que van tenir ben present no sols la ciència de l'època, representada primer per Galileu i després per Newton, sinó també la interpretació que en va fer la hipòtesi corpuscular de la matèria. Igualment, emfasitzarem com aquests plantejaments, d'una manera o una altra, reenvien a la teologia, o en depenen.

¿Curiosa circumstància? No, aquesta apel·lació a la teologia, que per cert també la trobem a dintre del sistema de Descartes –l'anomenat pare de la modernitat– amb el seu déu bo i veraç, és, en realitat, un símptoma del fet que el problema del món extern és una qüestió típica del realisme metafísic, és a dir, aquella posició filosòfica que invoca l'anomenat punt de vista diví. I és que, d'acord amb el realisme metafísic, tant el concepte de realitat en si mateixa, com el del coneixement de la realitat en si mateixa, serien conceptes plens de sentit i filosòficament respectables. En altres paraules: que té sentit parlar de la realitat com a quelcom que existeix i que és el que és per compte propi independentment de qualsevol tracte epistèmic o perspectiva; i a més, que hi ha o podria haver-hi un coneixement de la realitat que fos el coneixement de la realitat en si mateixa o, si es vol, una perspectiva que no seria cap perspectiva, l'ull diví: déu *ex hypothesi* coneixeria les coses tal com són en si mateixes, ja que no estaria limitat per cap condicionament físic, orgànic, cultural o lingüístic.

El realisme metafísic, és clar, pot fer de la ciència la perspectiva divina en la mesura que consideri que la ciència és, o pot arribar a ser, la descripció fidel i exhaustiva de la naturalesa de la realitat. Ho pot fer o no, això depèn de l'ontologia que adopti el realista metafísic i de la interpretació filosòfica que faci de la ciència. Per exemple, es pot ser clarament realista científic i materialista, com Hobbes, o mantenir una mena de realisme científic noümenic, tot dient alhora que la ciència és només la millor explicació que poseïm de la realitat i que déu podria haver fet les coses de tal manera que el món sigui com la ciència diu que és –aquesta seria la posició de Locke. O també, com Berkeley, podríem fer-nos immaterialistes, i defensar una concepció operacionista de la ciència i una creació contínua de la realitat per part de déu. Finalment, tenim la possibilitat que sembla la de Hume: un fenomenisme per al qual encara és un problema filosòfic la causa desconeguda de les nostres percepcions de la realitat i, en aquest sentit, retenir encara, com una ombra, la presència –o l'absència– de la realitat en si mateixa i déu coneixent-la.

Com diem, ens ocuparem de l'anàlisi d'aquestes posicions en la segona part d'aquest treball; en la primera part, però, farem una introducció genèrica sobretot al problema de l'existència del món extern –aquí no ens interessarà tant la qüestió de la seva naturalesa–, i presentarem la famosa hipòtesi actual dels cervells en una cubeta, així com la ja clàssica hipòtesi cartesiana del somni. Farem també una incursió en l'aprofitament que en va fer Unamuno, el qual n'extreu conseqüències existencials i teològiques impensades pel mateix Descartes. D'aquesta manera, visualitzarem, en primer lloc, que som davant d'un problema encara viu, i això malgrat els esforços que s'han fet per neutralitzar-lo.

I en segon lloc, que es tracta d'un problema que, com indicàvem adés, es genera en el si de l'anomenada filosofia de la consciència i la seva noció de contingut mental, un estil de pensament que cal abandonar si hom no vol sentir-se amenaçat, filosòficament amenaçat, per qüestions com la de l'existència del món extern a la ment.

Hem d'assenyalar, però, que la mateixa formulació del problema —el problema del món extern a la ment— pot propiciar una certa confusió, tot i que la confusió, de retop, pot alimentar també la fascinació que podria despertar en nosaltres. I és que utilitzar el concepte «extern» per a plantejar la qüestió no és en absolut innocent: si és un problema que el món sigui extern a la ment, potser no ho és tant que hi sigui intern. En efecte: ¿per què el món no podria ser intern a la ment, açò és, estar fet simplement de continguts mentals? Molts filòsofs han parlat d'aquesta manera amb intenció solipsista —com veurem, aquesta podria ser una de les conclusions de la hipòtesi cartesiana del somni o la dels cervells en una cubeta—, però també sembla cert que sovint ho han fet només en deixar-se portar alegrement per les paraules.

Ara bé, presentar les coses d'aquesta manera podria fer-les intel·ligibles: el tàndem conceptual «intern-extern» té força connotacions espacials, vull dir, ens fa pensar massa en un fora i un dintre, com si la ment fos una càpsula i tingués sentit parlar del que succeeix portes enllà i portes endins. Com diem, no podem pas negar que, de vegades, els filòsofs s'han explicat fent servir una metàfora com aquesta, però també és cert que, altres vegades, només intentaven preguntar-se, potser no d'una manera reeixida, si el coneixement de l'existència del món es pot justificar a partir de la ment —dels seus continguts mentals i dels seus actes de consciència—, o si, per contra, n'és independent. I aquí, com és obvi,

la situació conceptualment és una altra: ¿existeix el món per si mateix independentment de la ment? O encara més: ¿té sentit parlar del món independentment de la ment que el pensa o el percep?

Un autor que hauria plantejat el problema en aquests termes és Berkeley, que en 1710, en contra d'aquells que afirmaven l'existència dels objectes quan no són percebuts per ningú, escrivia en el seu *Tractat sobre els principis del coneixement humà*:

Direu que no hi ha certament res més fàcil que imaginar arbres, per exemple, en un parc o llibres en una biblioteca sense que ningú els percebi. I responc que podeu fer-ho: no n'hi ha cap dificultat. Ara bé, jo us pregunto: ¿què feu aleshores sinó formar en les vostres ments certes idees que anomenau llibres o arbres, alhora que ometeu la idea d'algú percebent-les? ¿I no les percebeu, però, vosaltres mateixos, o hi penseu, mentrestant? Tanmateix, això no té res a veure amb les vostres intencions: només mostra que teniu el poder d'imaginar o formar idees en la vostra ment, però no mostra que pugueu concebre com una possibilitat que els objectes dels vostres pensaments puguin existir independentment de la ment. Per a poder concebre una cosa com aquesta fora necessari que els concebéssiu existint sense ser imaginats o pensats, i això és una contradicció evident. Quan ens esforcem al màxim per concebre l'existència dels cossos externs, estem contemplant només les nostres pròpies idees. Però la ment, com que no té consciència de si mateixa, s'enganya pensant que pot concebre i que, de fet, concep cossos que existeixen sense ser pensats o amb independència de la ment, encara que al mateix temps siguin aprehesos per ella o existeixin en ella. (T, 23)

Així les coses, caldrà tenir present que el problema del món extern no sempre l'haurem d'entendre com el problema de l'exterioritat del món respecte de la ment —o, si es

vol, aquell espai intern de la consciència que anomenem «la ment»–, sinó com el problema de la independència, o dependència, del món respecte de la ment. I aquí el problema, com fa un moment apuntàvem, també pot tenir derivacions teològiques. Perquè no sols no podríem nosaltres concebre arbres existint en un parc sense ser percebuts –imaginar-los no percebuts és ja, segons Berkeley, una manera de percebre'ls–, sinó que tampoc podrien existir arbres en un parc sense que ningú els percebés –per exemple, quan tothom està dormint a casa–, si no fos perquè alguna altra mena d'ésser –déu– estigués percebent-los sempre. I el mateix passaria amb la possibilitat, no contemplada per Berkeley, que desapareguessin els éssers humans, o amb la possibilitat de l'existència del món quan encara els éssers humans no hi havien fet acte de presència.

Tanmateix, com apuntàvem fa un moment, el problema no sols seria el de la dependència mental de l'existència del món, que és la qüestió de Berkeley, sinó també el de si té sentit parlar de l'existència d'un món independent de la ment. Perquè, podent semblar-nos extravagant la posició de Berkeley –que els arbres només existeixen en tant que són percebuts, per nosaltres o per déu–, podria, això no obstant, semblar-nos acceptable la idea que *només té sentit* dir que els arbres existeixen en tant que nosaltres –els humans– actuem, parlem i coneixem el món d'aquesta manera, és a dir, en la mesura que discriminem fragments de la nostra experiència anomenant-los «arbre». No que els arbres existeixin perquè així parlem i així coneixem –això ens retornaria a la tesi de Berkeley–, sinó que *només té sentit* parlar de la seva existència perquè així i així actuem, parlem i coneixem la realitat. I la mateixa contorsió conceptual, és clar, podria fer-se respecte de la naturalesa dels arbres.

Doncs bé, si optéssim per aquesta ruta –una ruta que podríem considerar, crec, wittgensteiniana–, sembla que podríem desempallegar-nos justament dels dos vectors filosòfics que donen lloc al problema del món extern i al problema de la independència del món, a saber, la filosofia de la consciència i el realisme metafísic. D'una banda, ja no estaríem treballant amb la noció de contingut mental que és el que origina els problemes de l'externalitat i independència del món, sinó que estaríem parlant de l'acció natural, lingüística i cognitiva humana. I d'altra, perquè en acceptar la idea que *només té sentit* parlar del món, de la seva existència i de la seva naturalesa, en funció de l'acció natural, lingüística i cognitiva humana, aleshores no tindria sentit parlar del món en si mateix. I tampoc, és clar, que hi ha o podria haver-hi un coneixement que fos el coneixement de com és el món en si mateix.

En suma: que ni la noció de contingut mental és crucial per a explicar el nostre coneixement de la realitat, ni la realitat és allí fora a l'espera de ser descoberta mitjançant un coneixement que sigui la perspectiva no perspectivista de l'ull diví. I això, és clar, sense que la ciència i la resta dels nostres coneixements es vegin afectats: simplement ens alliberaríem de responsabilitats metafísiques insensates que provenen de l'acceptació de metàfores filosòfiques i pseudoconceptes que ens confonen. Com si tingués algun sentit preguntar-se si hi ha alguna mena de coneixement que sigui o pugui arribar a ser la descripció fidel i exhaustiva de la realitat en si mateixa! Com si tingués sentit parlar de la realitat en si mateixa! ¿No seria més sensat i prudent evitar interrogants d'aquesta mena? ¿Que no en tenim prou amb la realitat humanament coneguda i cognoscible? Aquests altres camins filosòfics, però, ja són figures d'un altre paner, i escapen del que és la nostra intenció en aquest treball.

Com podem assegurar que existeix un món extern a la nostra ment, i que aquest món és tal com ens el representem mentalment? Una estranya pregunta, sens dubte, però es tracta d'un dels problemes que sovint ha ocupat els filòsofs de la nostra tradició a partir de l'edat moderna. Una estranya pregunta que aquest assaig intenta explorar posant el focus fonamentalment en els pensadors de l'empirisme clàssic: Hobbes, Locke, Berkeley i Hume.

Antoni Defez (València, 1958) és professor de Filosofia a la Universitat de Girona. Ha publicat els assaigs: *Música i sentit. El cas Wittgenstein* (2008), *Realisme i nació. Un assaig de filosofia impura* (2009), *Assumptes pendents. Set qüestions filosòfiques d'avui* (2011) i *Fronts oberts. Quatre estudis sobre Russell, Wittgenstein i Heidegger* (2020). És autor també dels poemaris: *Pas insomne* (2003), *Els haikus de Ciutat Vella* (2005), *La fam del guepard* (2005), *L'arc de la mirada* (2007), *Incert moviment* (2009) i *Metralla esparsa* (2014).

ISBN 978-84-9134-571-8

9 788491 345718

100
fent llibres

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA PUV
PUBLICACIONS